

Aaron M. Hagler, *The Echoes of Fitna. Accumulated Meaning and Performative Historiography in the First Muslim Civil War*, Brill, Islamic History and Civilization: Studies and Texts 197, Leiden-Boston 2022, ss. 176

Książka będąca przedmiotem niniejszej krótkiej recenzji to kompleksowe omówienie historiografii wybranych aspektów pierwszej wojny domowej w rodzącym się państwie muzułmańskim, która miała miejsce w latach 656-661, poszerzone o kwestie związane z przyczynami drugiej fitny. Autor skupił się przede wszystkim na trzech bardzo znaczących przekazach, autorstwa Tabariego, al-Asira i Ibn Kasira. Wyszczególniając podstawowe różnice w tych trzech relacjach, potrafił wskazać na strategie narracyjne i propagandowe, które za nimi stały. Z kolei niewielkie zmiany w tekście Tabariego, które wprowadzali pozostali dwaj historycy, okazały się na tyle istotne, że często burzyły całkowicie znaczenie danego przekazu, co szczególnie widoczne było na przykładzie wzmianek dotyczących wydarzeń pod Karbalą oraz następującej po nich eskalacji konfliktu.

Monografia, wydana w końcu 2022 r., stanowi poszerzenie (tematyczne, nie objętościowe) doktoratu, który Autor obronił w 2011 r. na University of Pennsylvania¹ pod opieką Paula Cobba, znanego badacza dziedzictwa Umajjadów². Aaron Hagler jest również absolwentem studium islamskich Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie, po doktoracie pracował w Troy University, obecnie w Geffen Academy na Uniwersytecie Kalifornijskim (UCLA).

Omawiana książka została podzielona na 4 części tematyczne, *de facto* dwanaście rozdziałów, z tym że pierwsze dwa poprzedzają części tematyczne książki. Zaczniemy zatem od przedstawienia pokrótce treści zawartych w tych dwóch rozdziałach. Pierwszy z nich, nie zawierający numeracji, to wstęp (s. 1-28), w którym Autor przedstawił uwagi dotyczące istotnych, wzmiankowanych powyżej, historiografów muzułmań-

---

¹ A.M. Hagler, *The Echoes of Fitna: Developing Historiographical Interpretations of the Battle of Siffin*, PhD Dissertation, University of Pennsylvania 2011.

² Z takich prac jak np.: *White Banners: Contention in 'Abbasid Syria, 750-880*, New York 2001 czy też wspólnie z Antoine'm Borru't'em, *Umayyad Legacies: Medieval memories from Syria to Spain*, Leiden-Boston 2010. W Polsce kojarzony jest raczej z monografią dotyczącą muzułmańskiego sposobu widzenia ruchu krucjatowego; P.M. Cobb, *Krucjaty. Arabska perspektywa*, tłum. M. Józefowicz, Kraków 2018.

skich opisujących interesujący go okres, wskazując na ich własne źródła informacji, a także sygnalizując założenia metodologiczne książki i przedstawiając jej strukturę. Przedstawienie biografii i zainteresowań intelektualnych obydwu historyków ma kapitalne znaczenie dla późniejszych interpretacji ich przekazów odnoszących się do wybranych aspektów wojny domowej w łonie młodego państwa islamskiego.

Istotne wydaje się podniesienie zagadnienia ubogiej *de facto* bazy źródłowej służącej do oceny wydarzeń z okresu powstawania państwa muzułmańskiego – przede wszystkim braku wiedzy na temat tego, co jeszcze, oprócz znanych nam dzieł (nawet jedynie tytułów), napisać mogli historycy i inni twórcy, na których opinie się powołujemy. Wydaje się to dosyć prostą, jednak istotną konstatacją. Co więcej, Autor zajął się również kwestią zrozumienia (lub nie) źródeł poprzedników przez interesujących go historiografów, nie tyle w kontekście ich możliwości intelektualnych jako takich, ale ograniczeń wynikających z wyzwań obecnych w ich czasach. Po prostu niektóre elementy narracji wcześniejszych historyków, z których pracy korzystali, mogły okazać się całkowicie niezrozumiałe lub po prostu nieinteresujące dla nich, mogli nie wziąć ich więc pod uwagę podczas konstruowania własnych przekazów.

Badacz wyjaśnił również, dlaczego wybrał jako materiał porównawczy właśnie dwóch konkretnych historyków – al-Asira i Ibn Kasira. Powodem były przeciwieństwa opinii, a także fakt, że szczególnie pierwszy z nich korzystał, opisując pierwsze wieki islamu, przede wszystkim z informacji zawartych w dziele Tabariego. Można więc założyć, że cokolwiek pominął lub dodał, to staje się jasną wskazówką do poszukiwań celu, jaki chciał osiągnąć poprzez konkretne konstruowanie danej narracji.

W rozdziale tym nie zabrakło jednak przemyśleń na temat przyczyn samej wojny domowej, gdzie obok kwestii politycznych, rodzinnych czy religijnych badacz uwzględnił również istotne zagadnienia różnic społecznych pomiędzy wspólnotami muzułmanów zamieszkującymi Syrię bądź Irak, wskazując na bardziej elitarny charakter tych pierwszych i egalitaryzm drugich, odłączonych *de facto* od głównych ośrodków decyzyjnych i kulturalnych w pierwszym okresie podboju i osadnictwa na zdobytych terenach.

Po wstępie w rozdziale pierwszym (s. 29-50) Autor przedstawił podstawowe informacje na temat rozwoju państwa muzułmańskiego przed fitną, informacje na temat wojny domowej, ale także przede wszystkim tło historyczne późniejszych wydarzeń, które miały też wpływ na interesujących go historyków, tym samym zaś na zaproponowane przez nich interpretacje wątków związanych z samą wojną domową.

Część pierwsza monografii (s. 51-82), złożona z trzech rozdziałów, dotyczy zagadnień związanych z wydarzeniami, do jakich doszło pod Karbalą w październiku 680 r. Autor rozpoczął omawianie zagadnienia od przedstawienia informacji, które zawarte zostały w dziełach interesujących go historiografów muzułmańskich, nie zapominając jednak o ocenie innych dzieł historycznych dotyczących tego problemu. W kolejnych rozdziałach tej części monografii, zgodnie z numeracją zastosowaną w książce – trzecim i czwartym – omówione zostały znane fakty odnoszące się do przyczyn i przebiegu

samego starcia. Przy czym Autor wykazuje się naprawdę godną podziwu skrupulatnością, analizując trzy wybrane przez siebie przekazy z niezwykłą dokładnością. Wielokrotnie podkreśla, kiedy Ibn Kasir pomija któryś z fragmentów czy też al-Asir w innej formie oddaje informacje przekazane przez Tabariego, jak chociażby te dotyczące słów wypowiedzianych przez Husajna. Dzięki wyłowionym przez Aarona Haglera nieścisłościom możemy zauważyć, jak całkowicie zmienia się przekaz relacji, która w przypadku opuszczenia pewnych wypowiedzi pozwala nawet na interpretacje zmieniające odbiór tego, kto właściwie mógł rozpocząć daną bitwę bądź kto był stroną agresywną.

Część druga książki, także zawierająca trzy rozdziały (s. 83-124), poświęcona została z kolei starciu pod Siffin. Wspomniany fragment monografii stanowi pewne streszczenie też zawartych w doktoracie Autora. Omówiono w nim miejsce bitwy, wyszczególniono główne wątki narracyjne dotyczące historii starcia i arbitrażu, skład obydwu armii, poszczególne fazy walk przed samą decydującym starciem, włącznie z podjęciem zagadnień dotyczących bitwy wielbłądziej oraz okoliczności i etapy spotkania pod Siffin, następnie zaś informacje na temat rozmów i układu. Interesujące wydają się te wątki wykładu, w których Aaron Hagler stara się wyjaśnić, dlaczego śmierć ‘Alego nie była wykorzystywana w narracjach szyickich, tak jak los Husajna i kolejnych imamów. Motyw jednak powtarzającego się cyklicznie przestępstwa władz oficjalnych, sunnickich wobec imamów, którzy byli mordowani przez wysłanników kalifa, nie pasuje do wydarzeń związanych z końcem ‘Alego, zabitego przez charydżytę, przedstawiciela opcji, która zbuntowała się tak przeciwko Mu‘awiji jak i ostatniemu kalifowi spośród sprawiedliwych. Dopiero po zarysowaniu tego kontekstu można zrozumieć dlaczego tak istotne było wykorzystywanie wydarzeń spod Siffin – w tym samym zakresie mogły one posłużyć do przedstawienia władców z dynastii umajjadzkiej jako przebiegłych i zdradzieckich, posługujących się metodami niegodnymi prawowiernych.

Jednocześnie Autor słusznie wskazuje na przyczyny, z powodu których postanowienia spod Siffin nie okazały się w żaden sposób pozytywne dla Alidów, omawiając kwestię niezgody w obozie ostatniego kalifa prawowiernego, co szczególnie widoczne było wobec jedności mniej licznego stronnictwa Umajjadów. Istotna wydaje się również pozycja Autora, który wskazał na nieunikniony efekt wcześniejszych wydarzeń, związanych ze śmiercią ‘Usmana, że po prostu opcja umajjadzka nie mogła ich zaakceptować, tym samym zaś nie mogła ostatecznie uznać praw ‘Alego do władzy. Z kolei, z perspektywy Alidów nie można było osiągnąć pokoju bez usunięcia opcji umajjadzkiej. Tym bardziej więc powoływanie się na Koran, by dokonać arbitrażu, mogło zostać uznane za kolejny podstęp Umajjadów, który pozbawiał możliwości ubiegania się o swoje prawa ze strony ‘Alego, co było jeszcze jednym przyczynkiem do tworzenia się legendy skrzywdzonej opcji alidzkiej, później szyickiej – jak pozbawienie praw przez wcześniejszych kalifów sprawiedliwych, włącznie z Abu Bakrem i ‘Umarem ibn al-Chattabem.

Jest to z pewnością jedna z bardzo mocnych stron omawianej książki. Pomimo pozornej nieuporządkowania jej treści podejmowanie tematyki chociażby Siffinu

na sposób holistyczny, uwzględniając złożone wydarzenia poprzedzające ten arbitraż, pozwalają lepiej zrozumieć motywacje obydwu stron, a także ostateczne reperkusje, mające znaczenie nawet dzisiaj.

Trzecia część książki (s. 125-148), zgodnie z zarysowaną powyżej logiką, dotyczy więc zagadnień związanych z ‘Usmanem ibn Affanem, nie tylko jego śmiercią, ale także wątkami narracyjnymi z jego życia, podkreślanymi w interesujących Autora przekazach historiograficznych, ze szczególnym uwzględnieniem jego wyboru na kalifa. Aaron Hagler klarownie tłumaczy, dlaczego kwestia prawowitości wyboru przedstawiciela Umajjadów na stanowisko przywódcy wiernych ma tak kluczowe znaczenie dla dalszych kolei losów dwóch zwalczających się do dzisiaj odłamów islamu – jeżeli szura która wyniosła ‘Usmana była prawidłowa, rację mają sunnici, natomiast Mu‘awija miał wszelkie prawo, by nie uznać władzy kalifa ‘Alego, w przypadku zaś jej nieprawidłowości, to narracja szyicka może wydawać się bardziej wiarygodna.

Warto zauważyć, że konstrukcja książki niejako „prowadzi” nas do źródeł konfliktu, nie zaś w linearny sposób wyjaśnia kolejne wydarzenia i należy uznać ten zabieg za dość interesujący, jak podkreślił badacz: *by the time one gets to Karbalā’, its narrative meaning is more or less established by these events that came before it* (s. 137).

W ostatniej części książki cofamy się do omówienia okoliczności sukcesji po Proroku Muhammadzie (s. 151-160). Autor wychodzi bowiem z założenia, że: *such a “standard view” is one that approaches the events in question from a chronological perspective, understanding later events as manifestations of the results of earlier ones, rather than assuming—as we do here—that authors’ concerns about the proper meaning of history shape the entire writing process, and that as such, later events may shape the narrative of earlier ones if their stakes are sufficiently high or if they are particularly central to the authors’ moral assumptions* (s. 151-152). Oprócz podejścia na zasadzie przyczyna-skutek (bez wydarzeń związanych z sukcesją Muhammada nie byłoby późniejszej wojny domowej) najważniejsza wydaje się myśl, że te późniejsze okoliczności definiują sposób, w jaki bywają omawiane wcześniejsze – tzn. podejście chronologiczne w przypadku historiografii średniowiecznej, w tym przypadku islamskiej, może często nie mieć większego sensu, gdyż czytamy źródła napisane tak, by uzasadnić późniejsze wypadki wcześniejszymi okolicznościami. Te ostatnie są z kolei formułowane, czasem zaś deformowane, podług ściśle określonych założeń mających na celu wyjaśnienie późniejszych okoliczności.

Jest to oczywiście jeden z problemów historycyzmu, ale o ile podnosi się go często w kontekście współczesnych debat oceniających przeszłe wydarzenia³, to zapomina się o tym niekiedy podczas analizy okoliczności pewnych działań podejmowanych tysiąc lub dwa tysiące lat temu i zbyt mocno ufa się ówczesnym źródłom narracyjnym. Oczywiście nie posiadając często, co należy podkreślić, żadnej alternatywy w postaci innych źródeł informacji.

³ W Polsce najbardziej dobitnym przykładem jest chyba dyskusja na temat zasadności Powstania Warszawskiego.

Jak podsumowuje celnie Aaron Hagler w zakończeniu, będącym też pewnego rodzaju przypomnieniem o trudności osiągnięcia jakiegokolwiek obiektywizmu w tworzonych niegdyś (ale i współcześnie) narracjach historycznych: *in the cases of Ibn al-Athīr and Ibn Kathīr, objectivity was never the objective. Ibn al-Athīr strove to create a picture of an early Islamic community at respectful odds with itself, and Ibn Kathīr tried to paint a picture of Shi‘ī foolishness and Umayyad/Syrian righteousness wherever the narrative allowed. While each would claim that the history he presents is “true,” neither could reasonably claim an impartial approach* (s. 161).

Autorowi udało się wykazać, jak poprzez niewielkie zmiany narracji Tabariego – niezwykle starannie dobrane, gdyż obydwaj historycy czujnie wystrzegali się przed ingerowaniem w te elementy opowieści historiozofa, które były zbyt dobrze i powszechnie znane – wpływały na diametralną zmianę odbioru całości. Pod względem idei, które można wykorzystać we własnych badaniach historiograficznych, należy z czystym sumieniem polecić to, krótkie przecież, studium. Niemniej jednak warto podnieść pewne niezrozumienie dla niektórych stwierdzeń wyrażonych przez badacza. Kiedy na przykład wyraża swój zawód, że: *unfortunately, since the complete works of these earliest accounts are lost to us, we are left in the dark about these tradent sources and their full take on the course and meaning of the early Islamic narrative, to which some of them may have been eyewitness* (s. 162), to przecież ma chyba świadomość, że zachowanie podobnych wzmianek nie zmieniłoby właściwie nic w kontekście wiarygodności podobnych relacji? W tym miejscu także można byłoby mieć wyraźne zastrzeżenia co do ich rzetelności. Autor ma oczywiście słuszność, że materiały te pozwoliłyby z kolei ocenić narrację Tabariego i wskazać, w jaki sposób tenże tworzył, aby osiągnąć konkretne cele propagandowe. Podsumowując, warto sięgnąć po omówioną książkę, gdyż bardzo trafnie podsumowuje ona problemy, z jakimi możemy mierzyć się badając źródła narracyjne, nie tylko islamskie.

Bibliografia

Borrut A., Cobb P.M., *Umayyad Legacies: Medieval memories from Syria to Spain*, Leiden-Boston 2010.

Cobb P.M., *Krucjaty. Arabska perspektywa*, tłum. M. Józefowicz, Kraków 2018.

Cobb P.M., *White Banners: Contention in 'Abbasid Syria, 750-880*, New York 2001.

Hagler A.M., *The Echoes of Fitna: Developing Historiographical Interpretations of the Battle of Siffin*, PhD Dissertation, University of Pennsylvania 2011.

Błażej Cecota

ORCID 0000-0002-4746-0325

Akademia Piotrkowska

e-mail: blazej.cecota@apt.edu.pl